

УДК 398. 332. 33:631. 55-051 (477. 7/. 8=161. 2)
DOI 10.15407/nz2019.02.303

ХЛІБОРОБСЬКА ТЕМА У РІЗДВЯНО-СТРІТЕНСЬКОМУ ПЕРІОДІ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ УКРАЇНЦІВ

(на матеріалах Південно-Західного
історико-етнографічного регіону)

Володимир КОНОПКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0872-1833>

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Інститут народознавства
Національної академії наук України,
відділ історичної етнології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: grafalf@gmail.com

Хліборобська тема є однією з основних у народному календарі українців. Тому з'ясування головних мотивів окремих календарних періодів є на сьогодні доволі актуальним. У запропонованій розвідці автор ставить перед собою мету проаналізувати окремі ритуали чи їх елементи, які спрямовані на забезпечення врожаю злакових культур у різдвяно-стрітенському періоді. Об'єктом дослідження є календарна обрядовість, як складова народної культури українців, а предметом — хліборобські мотиви у системі календарних звичаїв та обрядів, зокрема їх предметна, акціоанальна та вербальна форми. Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму. Для дослідження хліборобських мотивів використана методологія В. Проппа та етнолінгвістичної школи М. Толстого. Для формування джерельної бази проведено куцшові та маршрутні етнографічні експедиції, під час яких здійснено фіксацію матеріалів за допомогою усного опитування респондентів згідно з попередньо підготовленим запитальником. Хліборобська тема у різдвяно-стрітенському періоді недостатньо висвітлена у спеціальних наукових дослідженнях. Цей аспект висвітлений авторами доволі побіжно, без належного аналізу, тому основою роботи є польові матеріали автора.

Хліборобство — одне з основних занять українських селян. Його духовний аспект виражений через календарну та оказіональну обрядовість. Джерела хліборобських мотивів у календарній обрядовості українців сягають періоду перед розселенням слов'ян.

Ключові слова: хліборобські мотиви, народний календар, Південно-Західний історико-етнографічний регіон України, обряд, звичай, жнивварські атрибути, урожай.

Volodymyr KONOPKA
Ph.D. of Sciences in History,
Researcher of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
in the Department of Historical Ethnology,
Svobody Avenue 15, 79000, Lviv, Ukraine.
E-mail: grafalf@gmail.com

AGRICULTURAL THEME IN THE CHRISTMAS-
CANDLEMAS PERIOD OF THE NATIONAL
CALENDAR UKRAINIANS (based on the data from
South-Western historicethnographic macroregion of Ukraine)

The agricultural theme is one of the main issues in the folk-calendar of Ukrainians. Therefore, the clarification of the main motifs of individual calendar periods is very relevant today. The goal of author is to analyze separate rituals or their elements, which are aimed at ensuring the harvest of cereals in the Christmas-Candlemas period. The object of research is the calendar ritual, as a component of the folk culture of Ukrainians. The subject is the agricultural motifs in the system of calendar customs and rituals, in particular their substantive, focal and verbal forms. The methodological basis of work is in the principles of objectivity and historicism. The methodology of V. Propp and the ethnolinguistic school of M. Tolstoi were used to study the agricultural motifs. To form a source base, bush and route ethnographic expeditions were conducted, during which the material was recorded with the help of an oral interview of respondents according to a pre-prepared questionnaire. The agricultural theme in the Christmas-Candlemas period is not sufficiently highlighted in special scientific research. This aspect is covered by the authors rather superficially, without proper analysis; therefore the author's field materials are the basis of the work.

Agriculture — one of the main occupations of Ukrainian peasants. Its spiritual aspect is expressed through calendar and occasional ceremonies. Sources of grain-farming motives in the calendar rituals of Ukrainians reach the period before the settlement of the Slavs. They began to form simultaneously with the active development of arable crops growing, as evidenced first of all by linguistic data and comparative ethnographic material of Slavic ethnoses (organic affinity of all-Ukrainian and general Slavic).

In the Christmas-Candlemas period, the agricultural motifs are manifested primarily through the rites and customs associated with the attributes of harvesting (a "snip", a "vinok", straw, sprouts) and cereals ("kutia", porridge, bread, ritual pastry). At holidays, Ukrainian peasants followed behavioural stereotypes, which were traditionally defined, believing that the yield of cereals could be ensured in this way (which in the classical peasant society meant family prosperity in the following year). Magical actions in the winter calendar ritual (in particular, "feeding", imitation, divination and ritual obviations) are primarily aimed at forecasting and inducing yields.

Keywords: agricultural motifs, a folk calendar, the South-Western HistoricEthnographic Macro-region of Ukraine, a ritual, a custom, grain harvesting attributes, harvest.

Вступ. Сьогоднішній стан етнологічної науки в Україні та інших країнах Центрально-Східної Європи, де краще, ніж на Заході, зберігся пласт традиційно-побутової культури, засвідчує зацікавлення народознавців реконструкцією слов'янських старожитностей. Намагаючись детально проаналізувати походження різних явищ традиційно-побутової культури слов'янських етносів, дослідники звертаються до широкого порівняльного матеріалу з теренів слов'янщини, центром формування якої (згідно з більшістю теорій локалізації прабатьківщини слов'ян) була частина Південно-Західного історико-етнографічного регіону України.

Особливу роль у контексті дослідження традиційно-побутової культури українців, зокрема вказаного регіону, відіграють польові етнографічні розвідки, актуальність проведення яких на сучасному етапі спричинена постійним зменшенням кількості респондентів старшого віку, а також впливом глобалізаційних процесів (передусім через ЗМІ) на стан збереженості первинного пласту культури українського етносу.

Мета запропонованої розвідки — аналіз хліборобських мотивів передріздвяного та різдвяно-стрітєнського періодів народного календаря українців. *Об'єктом дослідження* є календарна обрядовість як складова народної культури українців, а *предметом дослідження* — хліборобські мотиви у системі календарних звичаїв та обрядів. Для опису обрядових комплексів використано *структурно-функціональний, порівняльно-типологічний та формально-типологічний* (запропонував Володимир Пропп) *методи*. *Територія дослідження* — Південно-Західний історико-етнографічний регіон України, який охоплює такі історико-етнографічні райони як Волинь, Поділля, Опілля, Надсяння, Покуття, Українська Буковина, Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина та Низинне Закарпаття.

Важливим компонентом хліборобського побуту українців є і звичаї та обряди. Саме хліборобські мотиви домінують у структурі народного календаря. Вказані мотиви не вкладались рівномірно у ритм календарного року. Посилення чи сама наявність цієї теми залежали від проведення сільськогосподарських робіт, від круговороту сонця, а також від християнського літургійного календаря. Детальний опис звичаїв та обрядів, в яких присутні хліборобські

мотиви, не є основною метою. У статті акцентовано увагу лише на окремі найважливіші мотиви.

Специфіку зимової календарної обрядовості окремих етнографічних районів можна простежити на основі присвячених їм публікацій (дослідження, які репрезентують Бойківщину [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], Волинь [8; 9; 10; 11], Гуцульщину [12; 13; 14; 15], Лемківщину [16; 17; 18; 19], Опілля [20; 21], Покуття [22; 23], Поділля [24; 25; 26], Буковину [27; 28; 29; 30]). Цей аспект висвітлений у науковій літературі недостатньо, відтак *основою роботи є польові матеріали автора*.

Основна частина. Передріздвяний цикл¹ розпочинається днем апостола Пилипа (14/27.XI), збігається з різдвяним постом, а закінчується Святвечором (25.XII/6.I). Хліборобські мотиви у цьому циклі виражені через звичаї і обряди «магії початку», ворожіння на врожай та прогнозування погоди.

До середини XIX ст., коли дослідники почали записувати відомості про свята передріздвяного циклу, народні звичаї та обряди були вже повністю підпорядковані церковному календарю. Про це свідчить варіативність виконання аналогічних обрядів у різний час, інколи навіть у сусідніх селах ті самі звичаї були приурочені до різних свят. У дохристиянський період обряди не прив'язувались до конкретної дати.

М. Грушевський, аналізуючи календарну обрядовість, зауважив, що стародавній землеробський календар українців розпочинався місяцем, який передував колядам [31, с. 173]. Цю тезу розвинув буковинський народознавець І. Чеховський. Доказову базу своїх висновків дослідники вбачали у подібних до новорічних звичаїв і обрядів, які українці приурочували до Введення. На мою думку, це свято утвердилось уже у період християнства й акумулювало у собі частину звичаїв і обрядів приходу зими та зимового сонцестояння.

Введення є найбільш яскравим святом передріздвяного періоду. На думку селян, у цей день розпочиналась зима: «Введенъе пришло, зиму привело» [32, с. 80]. Згодом під впливом церкви настання зимових свят пов'язували із періодом Пилипівського посту.

¹ Основні свята цього періоду: Введення (21.XI/4.XII), Катерини (24.XI/7.XII), Андрія (30.XI/13.XII), Варвари (4/17.XII), Сави (5/18.XII), Миколи (6/19.XII), Анни (9/22.XII).

На різній території день «відходу землі до зимового сну» припадав на Воздвиження, Покрови, Михайла чи Дмитра. Поширеним варіантом початку відпочинку землі було й Введення, зокрема на Буковині у цей день говорили: «Земля спочиває і на літо сили набирає» [33, с. 240]. Також до цього свята приурочені вірування про активізацію нечистої сили, характерні для перехідного періоду. Наприклад, А. Онищук відзначав, що на Гуцульщині «найбільше увихаються відьми уночі перед більшими святами, як Юрієм, Уведенієм Благовіщенем і Іваном» [34, с. 126]. Для захисту від нечистої сили селяни виконували превентивні ритуали, наприклад забороняли довго працювати жінкам. Бойки дотримувалися цього, «бо туча більше вадит ниві», «бо гірше туча важить на царину, якби по дві разом прали» [3, с. 51]. Здебільшого такий тип заборон мав універсальне трактування — «не буде врожаю».

На Введення також передбачали майбутній урожай. Наприклад, на Покутті вважали, якщо у лісі на деревах був іній — врожай буде хороший [35, с. 32]. На Гуцульщині у цей день виконували «зачин на щастя», тобто почати якусь роботу [33, с. 73]. Хоча такі дії суперечили християнським заборонам на роботу в свято, гуцули вважали, якщо на Введення розпочати будь-яку роботу, то вона буде «вестися у цьому році» [14, с. 268]. Назву свята також асоціювали зі словом «поведення», тобто «успіх» [35, с. 28]. На Слобожанщині локальну назву «Видіння» пояснювали так: бо «на сей день Бог одпускає праведних душ подивитися на своє тіло» [31, с. 174]. Це ще один приклад синкретизму різних мотивів у календарній обрядовості.

На Введення в Україні ходив перший полазник. Його ще називали «звичаєм першої ноги» [36, с. 243]: «Хто того дня перший ввійде «до хиж», тот є полазником» [3, с. 51]; «Полазник ходить на Введення і на Різдво» (с. Лесівка Богор. ІФ.)²

² Тут і далі скорочення адміністративних одиниць: Вінницька обл. — Вн., Закарпатська обл. — Зк., Івано-Франківська обл. — ІФ., Львівська обл. — Лв., Рівненська обл. — Рв., Тернопільська обл. — Тр., Чернівецька обл. — Чр.; Воловецький р-н — Волон., Богородчанський р-н — Богор., Буський р-н — Буськ., Кам'янка-Бузький р-н — Кам.-Б., Путильський р-н — Путил., Старосамбірський р-н — Старос., Тербовлянський р-н — Тероб., Турківський р-н — Турк., Хмельницький р-н — Хміл.

[37, арк. 110]. Як зазначав А. Петрушевич, важливо, щоб першим прийшов хтось сторонній, а не сам господар чи члени родини [32, с. 80]. Люди вірили, що від полазника залежала врожайність та щастя у наступному році: «Як який хорий або нещасливий чоловік «заполазує», то вже нещастя буде у хаті» [20, с. 10]. Саме тому у цей день без потреби нікуди не ходили, щоби сусіди не звинуватили у якихось нещастях.

У деяких селах роль полазника виконували домашні тварини, яким у винагороду давали обрядову випічку («колідник», «ополяник», «пиріг»). Детальний опис цього звичаю подав М. Зубрицький: «Рано вводять до хиж худобину і дають ї їсти хліба. Якийсь хотів ввести лоша за полазника, не хотіло іти. Він кличе, приговорює: «Ходи, цьосою, ходи!», а в'но такої не хотіло, виркало ногами і вивиралося ему з рук. Розлючений газда крикнув: «А куш, біда, до хиж за полазника!». Се така насмішка; не раз собі приговорюють, коли кому щось не ведеться: взяв собі біду за полазника» [3, с. 59]. А от на бойківсько-покутському пограниччі ніколи не вводили тварин: «Ні, тоді тільки хлопчики ходили» (с. Хмелівка Богор. ІФ.) [37, арк. 39].

У середині XIX ст. на Західному Поділлі Введення вважалося першим полазом, другим — св. Миколи, третім — Зачаття св. Анни, а четвертим — Різдво [32, с. 80]. У селах сходу Лемківщини полазники ходили й на Андрія: «Якщо ж приходила дівчина, то поганому полазнику давали горох і овес, які слід було з'їсти, інакше змусили б силоміць» [38, с. 317—318].

П. Богатирьов пов'язував цей звичай із магічними законами подібності і дотику [39, с. 196]. В. Галайчук, досліджуючи локальний варіант цього звичаю на Старосамбірщині, відзначав, що полазником має бути чужа людина зі щирою, чистою душею, що означає його символічну приналежність до потойбічного світу. Пригощання полазника дослідник порівнює з подаванням «запростибіг», щоб «ситі» душі покійних родичів сприяли у господарстві, зокрема у майбутніх сільськогосподарських роботах [5, с. 143—144]. Хоча у цьому трактуванні поєднані хліборобська та поминальна теми, але, на мою думку, цей звичай потрібно розуміти значно ширше. Прихід «полазника» віщував не лише врожай чи успіх у веденні господарства, але й «здоров'я

Іл. 1. М. Пимоненко. Святочне ворожіння. 1888 р.

Іл. 3. Різдвяний сніп «дідух», с. Саджава (Богор. ІФ.). Світлина В. Конопки, 2008 р.

та «сімейне благополуччя» (одруження, народження дітей) окремої родини. Отже, у звичаях «полазу» поєднані всі мотиви.

Двотижневий цикл між Введенням і Варварою М. Грушевський вважав кінцем одного господарського періоду і початком нового [31, с. 173]. У цьому твердженні вчений опирався на астрономічну дату

зимового сонцестояння, на яке припадає свято Анни. На Буковині (зокрема на Сокирянщині (Чр.)) вважали, що від цього дня починається рік [28, с. 74; 33, с. 68]. На Волині побутувала приказка прогностичного характеру: «На Ганни іній — буде всякий хліб», схожа приказка була й про день св. Миколи: «Як на Миколи іній — буде овес» [8, с. 1], однак сучасного підтвердження таких вірувань під час експедиції я не виявив.

Передріздвяний цикл є також періодом вечорниць та молодіжних свят, на яких проводили матримоніальні ворожіння (Іл. 1). Їх зараховують до шлюбно-еротичних, однак стосуються не тільки майбутнього шлюбу. На Андрія, наприклад, ворожили на судженого, сіючи зерно. Так само ворожать і на врожай [40, с. 58]. О. Курочкін зазначав, що «аграрний момент ворожіння очевидний, хоча він підпорядкований шлюбній магії. Можна припустити, що найдавніше аграрне значення цього ворожіння, що б мало забезпечити високий урожай конопель, льону тощо» [41, с. 36]. Уже в ХІХ ст., на думку російського славіста В. Пропша, хліборобські аспекти нівелювались, поступаючись темі майбутнього особистого життя [42, с. 107].

Зважаючи на те, що обрядовість існувала за різних кліматичних, господарських і соціальних умов, один акт у різний час мав відмінне застосування. Щодо цього К. Копержинський зауважував: «Усе це приводить нас до думки, що, подаючи матеріал, слід зважати насамперед не на призначення, соціальну функцію обряду і обрядового акту, яка є мінливою, а на дію, чинність, що складає постійний стержень, повільніше змінюється в різних умовах часу і обставин» [40, с. 16].

Отже, свята передріздвяного циклу здебільшого базувались на дохристиянських віруваннях, які у минулому мали сезонний характер і були пов'язані з приходом зими та зимовим сонцестоянням. Риси перехідного періоду у цьому циклі найбільше проявились під час Введення.

Хліборобські мотиви у різдвяно-стрітенському періоді³ виражені через атрибути жнивництва, ма-

³ Головні святкові дати: Святий вечір (24.ХІІ/6.І), Різдво (25.ХІІ/7.І), Марії (26.ХІІ/8.І), Степана (27.ХІІ/9.І), Меланії (31.ХІІ/13.І), Василя (1/14.І), Другий Святий вечір (5/18.І), Йордань (6/19.І), Івана (7/20.І), Стрітєння (2/15.ІІ).

гічні дії, спрямовані на прогнозування і викликання врожайності. Поминальна тема підпорядкована хліборобській, зв'язок із предками мав сприяв їхній магичній допомозі під час виконання весняних сільськогосподарських робіт і охорони врожаю під час дозрівання злакових.

Важливими елементами різдвяних свят були жниварські атрибути: необмолочений сніп, обжинковий вінок, солома, сіно та колоски (Іл. 3, 7, 8, 9). Різдвяного снопа готували ще під час обжинок. Його ставили у «святому куті» чи безпосередньо на стіл для трапези. На закарпатській частині Бойківщини розповсюджений локальний ритуал вносити два снопи замість одного [43, арк. 3]. На волино-опільському пограниччі святкового снопа в минулому не ставили: «Вже пізніше настали якісь снопи поставлені в куті під образом, як дідух. А колись давніше, то просто солону молочену приносив господар до хати, як вже був стіл готовий. Отоді приносив дідух до хати, розстеляв його по підлозі, по цілій хаті» (с. Спас Кам.-Б. Льв.) [44, арк. 5].

Респонденти здебільшого називали сніп терміном «дід» або «дідух» [7], а сіно, що лежало на столі або під столом, — «бабою». Терміни «дід» чи «баба» є архаїчними елементами, адже раніше ними позначали предків. Перенесення цих назв на атрибути жниварства пов'язало між собою хліборобську та поминальну тему.

Велике значення у різдвяній обрядовості мав і вербальний компонент. На Бойківщині, вносячи снопа, сіно і солону в помешкання, господар тричі вітався словами: «Добрий вечір. Дай Боже щастя на хліб, на худобу, на птицю, на всяке добро». А йому відповідали: «Дай Боже здоров'я» (с. Міжгір'я Богор. ІФ.) [37, арк. 66]. На закарпатській Бойківщині господар говорив: «Щасливе Рождество, щасливий Святий вечір» (с. Котельниця Волов. Зк.) [43, арк. 8]. На буковинській Гуцульщині для забезпечення врожаю чи здоров'я казали: «Поможи Боже нам це доходувати, помози Боже діждати другого врожаю» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 21].

На Західному Поділлі на різдвяний стіл найперше клали «коляч», промовляючи: «На щастя, на здоров'я, на той рік коляда!» (с. Сороцьке Терев. Тр.) [46, арк. 22]. Згодом приносили «кутю», пшеничний, житній або вівсяний сніп, віншуючи: «Він-

Іл. 7. Різдвяний сніп, с. Загорб (Велик. Зк.). Світлина В. Конопки, 2012 р.

Іл. 8. Різдвяний сніп «коляда», с. Новоставці (Гоцан. Рв.). Світлина В. Конопки, 2009 р.

шую вас з тими святами, з Рождеством Христовим, дай вам Боже ті свята відпровадити, до Нового року дочекати, від Нового року до Богоявлення, від Богоявлення до Воскресенія, від Воскресенія до ста літ, поки нам пан-Бог назначив

Іл. 9. Різдвяний сніп «дідух», смт Обертин (Тлум. ІФ.). Музей хліба. Світлина В. Конопки, 2017 р.

життя і вік. Христос ся рождає» [46, арк. 18]. Коли господар ставив на покуті снопа, родина колядувала, потім молилась їй аж тоді розпочинала Вечерю. Усі ці ритуали мали сприяти врожайності злакових культур і добробуту господарства у наступному році.

Обряди зазвичай виконував господар, який, на думку І. Отієнка, відігравав у своїй оселі роль стародавнього жерця [47, с. 273]. На Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині та Покутті перед тим, як внести сніп, господар брав під руку різдвяний хліб та косу й тричі обходив хату. На кожному розі він зупинявся, читав молитву і торкався кося до кожного із кутів. Цей обряд мав уберегти оселю від нечистої сили і забезпечити добробут на наступний рік.

Респонденти з буковинської Гуцульщини вносили сніп, «...щоб жито, пшениця си вродили» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 31]. Натомість у с. Верхне Висоцьке (Турк. Льв.) на Бойківщині вважали, що сніп символізує Ісуса Христа [6, с. 50]. Саме це християнське тлумачення витіснило давніші народні вірування.

Після внесення снопа на столі розстеляли сіно — отаву, куди сипали дрібні гроші, щоб бути багатими, та часник, щоб бути здоровими. Поверх сіна стелили скатертину, а відтак ставили страви. Сіно зі святвечора зберігали впродовж року і використовували

у магичних діях, зокрема вірили, що з його допомогою можна відвернути бурю: «На Святий вечер в нас обикновенно на стіл кладуть отаву. Тримали для того, щоби коли громи, зливи, тучі — та й палили в печі» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 2—3]. На тлумачення цього звичаю ґрунтовно вплинула церква: «Пресвята Діва народила Сина на сіні і то за то ставлять сіно» (с. Котельниця Волов. Зк.) [43, арк. 8].

На Бойківщині та Покутті у центрі столу ставили обжинковий вінок. На центральній Бойківщині цей звичай зафіксувала Н. Громова у с. Орявчик (Сколівський р-н Льв.) [48, с. 91]. Автор дослідження зафіксував на бойківсько-покутському пограниччі у селах Хмелівка, Розсільна, Саджава, Глибоке, Глибівка та Луквиця (Богор. ІФ.). Оскільки останнім тут жали овес, то й вінок та сніп робили із нього. На Святвечір найперше на стіл клали хліб («васильник», «Василь», «Маланка»), розташовуючи його на вінку. Вважалося, що обжинковий вінок ніколи не має бути порожнім, бо не буде хорошого врожаю. Згодом на місце хліба ставили миску з кутею. Коли ж її забирали зі столу, на вінок знову ставили хліб, який стояв аж до навечір'я Нового року або до Йордану.

Поширеним був також звичай внесення до хати сільськогосподарського інвентарю, зокрема упряжі, ярма, щіпа, батога, серпа, коси та сокири. Щоб у наступному році було багато сіна, косу ставили під порогом і прикривали соломою, сокиру та батіг — під стіл, а ярмо, упряж, щіп та серп — біля снопа (сс. Глибівка, Саджава, Хмелівка Богор. ІФ.). Серп могли запихати й у сніп, але так, щоб було видно руків'я. На думку Олександра Курочкіна, це символізувало успішну працю в наступному аграрному сезоні [49, с. 184]. У гуцульському селі Зелениця (сучасне с. Зелена Надвірнянського р-ну ІФ.), як зазначає А. Онищук, на сіно клали сокиру, пилу, косу та інший інвентар, «аби залізо цілий рік не ржавіло, аби іржа не їла залізо» [12, с. 16]. У такий спосіб через солому передавалася магична сила металу.

Перед Вечерею селяни кликали в гості душі предків, природну стихію та шкідників. На Волині кликали мороз так: «Як посідають вечеряти, колись мій батько візьме лобка, вріже з хліба, положе сюди куті і каже: «Морозе, Морозе, ходи до нас вечеряти. Як не прийдеш сьогодні — то не приходь ніколи!» — і поставе на окні чи там де. Тоді сідаєм вечеряти»

[11, с. 842]. На буковинській Гуцульщині померлих запрошували так: «*Просимо Господа-Бога, поклянаймося, щоб нам ласку до нашої вечері прийти*» — батько чи мати, там сестра чи хто. *Кликав господар... кликалося погоду, щоби добра була. Кликав в хаті. За столом*» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 2]. Під час бурі люди проводили ритуал запрошення на святвечір: «*А були такі жінки, якщо вона вийшла надвір, розбиралася. Такий град падав як пів сірникової коробки. І вона казала гола так: «Я тебе не кликала на свята-Різдвені, не кличу перед Великодні, і тепер тебе не кликала. Відверни на сині моря, на темні гори, на ліси, на дуброви, а нас лиши в спокої»*» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 28]. На Поліссі мороз кликали так: «*Мороз, мороз, ходи вечеряти, не морозь ні капусти, ні огірки. Не хочеш іти на Різдво, то не ходи і на Миколу*» [50, с. 55]. Подібний за характером є звичай «годування» снопа на Святвечір, коли перед трапезою господар кидав ложку куті на «діда» (с. Розсільна Богор. ІФ.) [37, арк. 12]. У с. Глибоке (Богор. ІФ.) та Сороцьке (Тереб. Тр.) їжу спершу хрестили і давали «діду» [37, арк. 18; 46, арк. 22] (Іл. 4).

На Різдво також була традиція полазника, тому люди намагались не входити першими до хати, а запустити тварину. Згодом господар пригощав «чотириноного полазника» якоюсь святвечірньою стравою. За свідченнями місцевих мешканців, такий обряд здійснювали до Другої світової війни. Пізніше тварин уже не вводили в хату, а їжу несли їм у хлів. На волино-опільському пограниччі зазначили: «*Прийде мужчина, чи хлопець, чи взагалі мужчина — то є добре, добрий буде рік*» (с. Спас Кам.-Б. Льв.) [44, арк. 7].

Через кілька днів після Різдва подільські господарі палили солому з-під різдвяного столу на воротах, на городі чи в саду: «*То сміття палили і ноги гріли, аби не боліли*»; «*У садку димом обкурювалися, щоб здоровими бути*». Звичай «палити діда» К. Кутельмах зафіксував і в бойків на Старосамбірщині (Льв.). Цей обряд міг супроводжуватися перестрибуванням молоді через вогнище, як і на Івана Купала [51, с. 484]. О. Кольберг описав звичай спалення «дідуха» на Покутті [22, с. 82—83, 85, 87; 23, с. 105, 124]. На Буковині виконання дій зі спалення соломи символізувало, на думку О. Курочкіна,

Іл. 4. Я. Пстрак. Святний вечір. 1912 р.

завершення ритуального обходу «Маланки». Іноді «дідухові» перед спаленням надавали антропоморфної форми [52, с. 204]. В. Пропп вважав, що спалення обрядових предметів мало на меті збільшення врожайності полів [42, с. 68—100]. Важливою деталлю ритуалу є обов'язкове спалювання у якомусь порубіжному локусі — на воротах, на вулиці, під горбом тощо. На волино-опільському пограниччі говорили так: «*винесли за подвір'я*» (с. Соколя Буськ. Льв.) [44, арк. 39], на Волині «палили біля воріт перед домом» [53, с. 99]. Селяни вважали, що як сніг не знищити, «родяться дідухи-земледухи і будуть дуже збіжя точити» [20, с. 7—8]. На думку М. Горбаль, солому прибирають, щоб вступити у новий хліборобський цикл чистим [17, с. 48].

У деяких населених пунктах солому тримали до Нового року [51, с. 482], в інших — до Йордану. На Бойківщині, Лемківщині і Гуцульщині на Святвечір зі снопом ішли на річку, щоб кожен з родини мився водою з ополонки. Під час польових етнографічних експедицій з'ясувалось, що цей звичай відбувається раз на рік, але в окремих селах у різний час: на Святвечір, ранок Різдва чи навечір'я Нового року. Причини протиріччя в зимовому циклі добре проілюстрував етнолог В. Галайчук: «Зокрема йдеться про повторюваність низки обрядодій: подвійне чи потрійне залишення їжі на столі для померлих, подвійне щедрування, водосвяття тощо. Дублетність у частині випадків можна пояснити втраченою первісною мотивацією у святкуванні обидвох Вілій і вечора перед Новим роком, що зберегли виразну маністичну основу, з наступною актуалізацією закону аналогії. Частково, ймовірно вплинула двотижне-

ва різниця між Юліанським і Грогоріанським календарями. В інших випадках повторюваність можна пояснити накладанням на давню традиційну основу відносно нових за походженням християнських звичаїв. Значну роль відіграло і перенесення новорічної дати з весни на зиму» [54, с. 238—239]. Один з описів цього обряду: «Хтось із хатніх ішов з «дідухом» до річки чи потічка по воду. Переважно це входило в обов'язок невістки. Вона брала з собою сніп, що стояв на покуті, під руку — хліб, а в другу — коновку. На річці замочує сніп три рази в воду і примовляє: «Сніг змиваю, полон призиваю зо всіх штирьовсторон на моє подвір'є». Вертаючись із водою, сніп заносить до боїща, а з хлібом і водою йде до хати і примовляє: «На щастє, на здоров'я з Новим роком!» [3, с. 37].

Вранці на Новий рік снопа молотили. Інформацію про цей звичай мені вдалося записати на Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині, Волині та Поділлі. Інколи його молотили кулаками на святковому столі, а зерно з нього досипали до посівного, щоб нива краще родила. Описи цього звичаю: «На Новий рік, коли люди йшли з церкви, то у кожній хаті був тріск, бо той сніп молотили»; «... брали до бостя (тік), його вдарили, а то зерно, що з нього впало, кидали в то зерно, яке сіяли, щоб врожай був добрий» (сс. Головецько, Ріп'яне, Вищів Старос. Льв.) [55, арк. 7—11]. І. Лозинська зазначає, що цей звичай розповсюджений на всій території України, а виконавцем був перший посівальник [56, с. 72].

З надвечір'ям Нового року пов'язаний також звичай «вбирання печі». Прикрашаючи піч, селяни хотіли отримати «допомогу» душ предків у врожайності злакових культур, добробуту господарства.

Зранку на Новий рік посівали хлопці, примовляючи: «Сійся, родися, жито, пшениця, на цей Новий Рік, щоб вам вродилося більше, ніж торік. Коноплі під стелю, льон по коліна, щоб вас, хрещених, голова не боліла» [46, арк. 18]; «Сійся, родися, жито, пшениця, у полі ядро, а в домі добро!» [57, с. 235]. У такий спосіб через імітацію сівби намагались сприяти врожайності злакових культур. Цей звичай вдалося зафіксувати в усіх населених пунктах, у деяких із них, за свідченнями мешканців, він з'явився недавно.

Упродовж різдвяного періоду було багато заборон на працю, зокрема на Святвечір «не годиться роби-

ти щось граблями, ні гребнем чесати, бо потім кури будуть гребти в грядках. Не можна різати січки, ні сікти сікачем, бо потому миші будуть сікти збіжжя» [1, с. 3]. Після випікання хліба на Святий вечір попелом обсіпали землю навколо хати (с. Глибоке Богор. ІФ.) [37, арк. 25]. Інколи господар клав у посуд вуглини з печі та свяченину і ходив довкола будинку — обкурював. «Давніше ще обкурювали ціле обійстя... Навколо обходили хату з тою гранню і ще з собою брали косу і серп, і на кожному куті газда молився «Отче наш», «Богородице Діво» і торкав, аби проходили косовиці, жнива благополучно» (с. Хмелівка Богор. ІФ.) [37, арк. 45].

Ворожіння на врожай у різних населених пунктах мають багато локальних особливостей, однак за загальними рисами їх можна поділити на: визначення кількісних характеристик врожаю («багато», «достатньо», «неврожай»); яка сівба краща (рання, середня, пізня); які зернові культури краще сіяти цього року (пшениця, ячмінь, овес, просо, гречка); передбачення погоди під час весняних польових робіт і в жнива.

Щоб передбачити родючість, на Святвечір до стелі підкидали ложку куті: «Найстаріший у хаті перехрестить ту кутю і кидає ложку до стелі. Кажали, якщо пшениця прилипне до стелі, то буде добрий врожай, а повідає, то не буде добрий» (с. Глибівка Богор. ІФ.) [37, арк. 89]. Найчастіше на бойківсько-покутському пограниччі цей звичай пояснювали так: «То кидають догори, аби худоба ся брикала, аби була здорова» (сс. Глибоке, Хмелівка, Луквиця, Горохолино Богор. ІФ.) [37, арк. 22, 31, 73, 89, 93]. Інший варіант: «Кидали, аби бджоли роїлися» (с. Хмелівка Богор. ІФ.) [37, арк. 45]. У селі Космач цей звичай пояснювали так: «... казали, що добре на худобу буде, як пшениця прилипне до стелі. А хто мав пасіку, то кидав, щоб бджоли роїлися. Ще в селі казали, що кидається ця кутя на врожай в тому році» (с. Космач Богор. ІФ.) [37, арк. 99]. У бойківському с. Гвіздець (Старос. Льв.) кидали догори і при цьому говорили: «Пшениця, як кутя, росте, як пруття» [55, арк. 27]. На волино-опільському пограниччі робили так: «Господар брав ложку і попробував її, поблагословив так би, і лишки кидав до стелі. Як там багато зерна того зачепилось, прилипло до того, то віщували, же то добрий урожай буде» (с. Спас Кам.-Б. Льв.)

[44, арк. 6]. Гуцули «підкидували тоже це, пше-ницю. Казали, що це на врожай» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 3]. Народознавець В. Скуратівський так описує цей звичай: «Підкидали до стелі, усі стежили за тим, скільки прилипне зернин, стільки з'явиться у новому році ягнятток та іншої живності. Друга порція призначалася врожаєві зернових, третя — кількості роїв» [58, с. 302].

На Святий вечір врожай передбачали також по зорях: «Переважно казали, якщо зоряно, гарно, то є на городі, на яйці, кури будуть нести, а як вже темно, хмарно... буде на мокре літо... Як є зірки — то на урожай» [37, арк. 48]. «Як зоряне небо, то віщували, же буде врожай, як було темно то ні» (с. Спас Кам.-Б. Лв.) [44, арк. 13].

Ще одним способом прогнозувати врожай було ворожіння на вугликах. «Кладуть на людей і на дні тижня. Той вугіль, який стоїть півгодини — і накриється білим попелом, то добре, того дня можна йти заорювати» [59, с. 6]. «На Новий рік кладе господиня зранку розжарене вугілля з дров на піч. Вугликів є стільки, скільки осіб в хаті і штук тварин. Господиня призначає кожен вуглик і запам'ятовує. Опісля ворожить після спалення. Якщо котрий вуглик не «всядеться» білим попелом, то особа або звіря (чий вуглик), перестане в цьому році жити» [4, с. 26]. Це ворожіння поширене по всій Бойківщині, Гуцульщині та Лемківщині. Найдокладнішим є опис із села Хмелівка (Богор. ІФ.): «Був такий карбівник, що шмаття сі пере. Його перевертали. У печі палили і брали звідти грань (вуглини). Клади той карбівник біля печі, клали на нього ці вуглини, і казали: то бульба, то овес, то пшениця, то картопля, конопля, лен, горох, квасоля, біб та ще щось, що сіяли або садили. Були такі вуглики, які відразу згасли, то та рослина буде неврожайною того року. А та, що тліє, червоніється, попелом присяде, то на ту рослину буде врожай» [37, арк. 107].

Важливе значення у передбаченні врожаю мав святковий хліб. Н. Здоровега зазначає, що опівночі у різдвяну ніч господарі дому йшли до річки чи криниці з хлібом «карачуном», обв'язаним прядивом. Потім приносили його до хати, котили простеленим полотном від порога до столу, відгадуючи долю для сім'ї у наступному році. На Новий рік ворожіння повторювали, «карачун» розрізали піс-

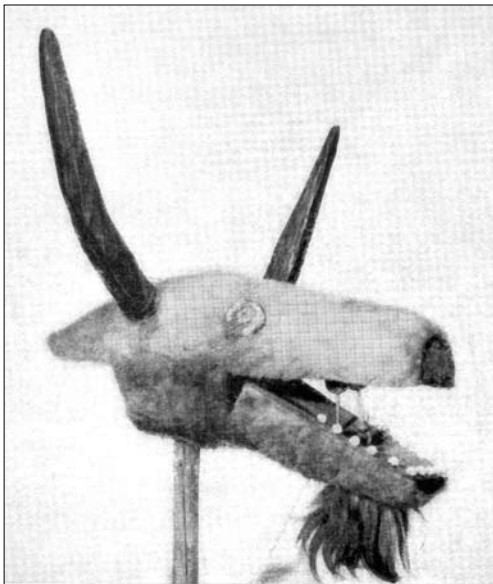
Іл. 10. Стрітенська свічка, с Чернелиця (Город. ІФ.). Світлина А. Кілар, 2015 р.

ля сніданку: чотири «роги» — для худоби, середину залишали до дня заорювання першої борозни, решту з'їдали [57, с. 233]. Марія Турянська зазначає: «... газда входить до хати. Котить «карачуном» від порога до столу. Якщо впаде хліб так, як його звичайно кладеться, ворожать, що буде «файний», красний урожай. Якщо впаде на горішню поверхню, то тоді буде врожай «злий» [4, с. 25]. Цей же звичай у селі Волосатому (нині Ліського повіту, Республіка Польща) описав Юрій Кміт, а у Вовчій (нині Турк. Лв.) — Ольга Дучимінська. Подібний обряд подає й Василь Скуратівський: господар кидав крачун до столу, а газдиня, упіймавши, кидала назад. Якщо хлібець упав, то дивилися, чи «не догори, бо це на лихий рік». Подібну обрядодію влаштовували й на Щедру кутю [2, с. 11; 58, с. 303; 59, с. 6].

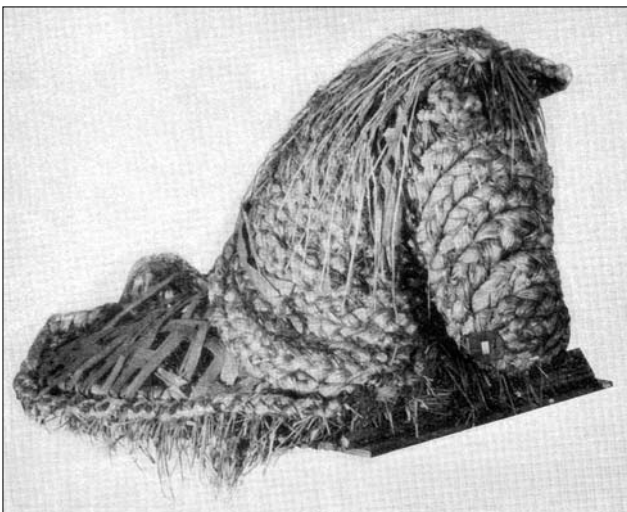
Хоча часник здебільшого вважали оберегом та засобом для міцного здоров'я, у покутському с. Хмелівка (Богор. ІФ.) та сусідніх селах його ставили на стіл для того, «... аби сі хліб родив» [37, арк. 101]. Одним зі способів уберегти врожай було запрошення до Святої вечері бурі, граду, морозу чи вовків, приволяючи: «Як не будеш нині, то аби не був у мене цілий рік» [60, с. 122].

Іл. 2. К. Трутовський. Колядки в Малоросії. Не пізніше 1864 р.

Іл. 5. Коза. Елемент українських ряджень. ХІХ ст.

Іл. 6. Новорічний кін з містечка Бібрка (Ль.). Середина ХІХ ст.

Селяни вірили, що у святковий час можна забезпечити собі успіх на весь рік, якщо вдавати певні дії. Наприклад, на західній Бойківщині імітували господарські роботи: «Стає посеред хати і робить рухи, ніби косить...» [6, с. 51].

На Щедрий вечір (5/18.І) на Бойківщині прокидалися рано, щоб увесь рік вчасно виконувати сільськогосподарські роботи [59, с. 6]. Якщо сніп не молотили на Новий рік, то на святий вечір перед Водохрещам його кропили освяченою водою, частину колосків з нього обв'язували навколо плодкових дерев, щоб збільшити їхню родючість. Подекуди цей звичай виконували на Різдво, Марії, Степана, Василя, напередодні Нового року, на другий Святий вечір чи на Йордан.

Якщо на Василя забирали сіно, то перед вечерею на Водохреща його знову стелили на столі, примовляючи: «Дай, Боже, дочекати од щедрівки до воскресення, а од воскресення до ста літ» [57, с. 235]. Схожі примовляння характерні для всієї України: «Щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та других дочекались — від ста літ до ста літ, поки нам Пан Біг назначить вік!» [61, с. 66]. На Західній Бойківщині вносили снопа ще й напередодні Йордану. Перед тим, як зайти до хати, господар стукав в двері і тричі запитував: «Що сіє?». На це господиня відповідала: «Жито-пшенице!» [62, с. 329]. Таки звичай розповсюджений тільки на теренах Західної Бойківщини.

На Йордан із колосків святкового снопа робили кропило, яким освячували хату, обійстя, а інколи навіть городи чи поля: «Даже кроплять і в городі, щоби не біла туча» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 7]). Цей звичай удалося зафіксувати на всій досліджуваній території. Респонденти стверджували, що навесні зерно з кропила використовували на посів.

Після Водохреща сніп з хати виносили. Його могли знову кропити освяченою водою чи купати у річці, після чого давали худобі або ділили на декілька пучків. Однією частиною могли обв'язувати дерева, іншу вішали для горобців, щоб влітку ті не їли зерна з поля, частину могли зберігати. Колоски з різдвяного снопа, соломуча та сіно наділяли лікувальними властивостями, тому використовували як засоби від різних недуг. Зокрема, на Бойківщині на Святвечір качалися, щоб боки не боліли [55, арк. 25]. Части-

ну зі снопа зберігали, коли щось боліло, прикладали до того місця — вважалося, що біль пройде. Частинною з «діда» та «вінком» на Бойківщині обкурювали худобу, якщо вона хворіла.

Зимовий цикл свят завершувало Стрітення. Звичаї і обряди цього дня передбачали, скільки часу ще триватиме зима і яка погода буде навесні. На Буковинській Гуцульщині, зокрема, зазначали: «То так: Стрічення, якщо до обіда буде погода, то буде пів літа погода, а друга половина, то вже друга половина літа» (с. Гробище Путил. Чр. [45, арк. 9]; «Якщо сильні дощі, то будуть врожаї літом» (с. Мариничі Путил. Чр.) [45, арк. 41]. На волино-опільському пограниччі: «На Стрітення, як то, тобто, курка нап'ється води, то буде вже тепло, якби гварантує сі вже, що вже не морози, бо вже вода там з того снігу чи дощу» (с. Спас Кам.-Б. Лв.) [44, арк. 11]; «Як віяло, то казали ведмідь буду валить, буде весна. А як була файна погода, то казали — ведмідь буду поправляє і буде ще холодно» (с. Спас Кам.-Б. Лв.) [44, арк. 30]; «Як на Стрітення вода, начить буде пізна весна. Як на Стрітення мороз — начить буде рання весна» (с. Соколя Буськ. Лв.) [44, арк. 34]. Семантику цього звичаю проаналізував львівський етнолог П. Біляковський [63, с. 634—642].

Відповідно до прогнозу планували початок весняних польових робіт. Селяни вірили, що у день тижня, на який припало Стрітення, добре починати будь-яку роботу: «Ну та видіте, казали, якщо у вівторок випало, то треба починати у вівторок всьо» (с. Гробище Путил. Чр.) [45, арк. 19]. На Стрітення також освячували свічки (інколи воду), які згодом запалювали під час сильної зливи чи граду (Іл. 10).

У різдвяний період поширеними були також захисні обряди. Виконували їх учасники ритуальних обходів (колядники, ряджені в обрядах «кози», «Маланкарі» (Іл. 2, 5, 6, 11). Один з найдавніших колядних мотивів є «оранка золотим плугом», пов'язана з участю Бога і святих в господарських польових роботах. О. Кольберг пише, що такі колядки співали на св. Степана [64, s. 73; 65, s. 94]. Зазвичай колядників упускали всередину будинку, інколи вони вносили з собою коня, який начебто додавав здоров'я і сили. Підкреслювалось також побажальний характер текстів. Детальніше див. дослідження Л. Виноградової, Ю. Крутя, М. Глушка [66; 67; 68].

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (146), 2019

Іл. 11. Коза. Елемент українських ряджень, с. Воронівці (Хміль. Вн.). Світлина В. Конопки, 2014 р.

Мотив передбачення врожайності є й у звичаї «водити Маланку». О. Курочкін цитує Б. Яцимирського: «Маланка ходить посівать, причому господарі просять її сісти, кажучи: «Сядь же та посидь, щоб у нас же добро сідало — кури, гуси, качки, рої, старости» [52, с. 140]. Схожий ритуал я записав на межі Покуття та Бойківщини [37, арк. 35—36, 41—43]. Окрім того, «маланкарі» проводили ритуал оранки, засіву та збору урожаю, виконуючи текст:

*«Учора, вчора ізвечора,
Пасла Маланка два качора (2 р.)
Ой пасла, пасла загубила,
Пішла шукати заблудила (2 р.)
Та й прибудила в чисте поле,
А там Василько плужком оре (2 р.)
Ой оре, оре, жито сіє,
За ним ся жито зеленіє (2 р.)*

Ой оре, оре виглядає,
І на Маланку поглядає (2 р.)» [37, арк. 42].

Цю пісню супроводжувала імітація того, як Василько оре, засіває житом, збирає врожай. Схожий звичай у 1870-х рр. з Бережанського, Чортківського, Станіславського і Коломийського повітів описав Яків Головацький: «Буває, що парубки вносять у хату і самі чепіги, показуючи, ніби орють ниву і, приспівуючи, сіють хлібні зерна» [52, с. 141]. Румуни і молдавани, що в минулому жили на Буковині, «на Новий рік по снігу прокладали першу символічну борозну, опоясуючи село чи свій кут-хутір. Часто першу борозну прокладали в снігу головної вулиці села» [69, с. 50]. Ці обряди були спрямовані на магічне сприяння врожайності наступного року.

Отже, хліборобські мотиви у різдвяно-стрітенському періоді проявлялися насамперед через атрибути жнивництва, обрядові дії з якими підтверджують думку про підпорядкованість поминальної теми хліборобській. Більшість звичаїв різдвяного періоду були поліфункціональними. За допомогою, наприклад, святкового снопа прогнозували врожайність злакових культур, поминали душі померлих через «годування», ворожили на майбутнє одруження, захищали тварин, що з'їли солому, від лиха (різновид скотарської магії). Найпоширенішими магічними діями, спрямованими на врожайність злакових, були ворожіння (на вуглинах, цибулі, хлібі, за станом погоди тощо) та ритуальні обходи (колядування, посівання, щедрування, ходіння з конем, «Коза», «Маланка», звичай «полазника»).

Висновки. Свята передріздвяного періоду (Введення, Катерини, Андрія, Миколи, Анни) зазвичай опирались на дохристиянські вірування, які у минулому мали сезонний характер і були пов'язані з приходом зими та зимовим сонцестоянням. Передріздвяний цикл має перехідний характер. Хліборобські мотиви, що у цьому періоді поєднані із шлюбно-еротичними, виразились через звичаї «магії початку», «полазника» (ритуальний гість, перший відвідувач, який приходить у дім вранці у свято), ворожіння на врожай та одруження, прогнозування погоди.

У різдвяно-стрітенському періоді хліборобські мотиви проявляються передусім через звичаї та обряди, пов'язані з атрибутами жнивництва (снопом, вінком, соломою, колосками, сіном) та стравами із зернових

(кутею, кашею, хлібом, обрядовим печивом). У святковий період селяни дотримувались визначених традицією правил поведінки, адже вірили, що так забезпечать врожайність злакових (достаток родини у наступному році). Магічні дії у різдвяно-стрітенській календарній обрядовості (зокрема «годування», імітація сільськогосподарських робіт, ворожіння та ритуальні обходи) передусім спрямовані на прогнозування та викликання врожайності.

1. Дучимінська О. Різдвяні звичаї в селі Тяпчі. *Жіноча доля*. Коломия, 1937. Р. XIII. Ч. 1—2. С. 3—4.
2. Дучимінська О. Святкові звичаї в селі Вовчім, Тучанського повіту. *Жіноча доля*. Коломия, 1939. Р. XV. Ч. 1—2. С. 11—12.
3. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят (Записані у Мшанці, Староміського повіту і по сусідніх селах). *Матеріали до українсько-руської етнології*. Львів, 1900. Т. III. С. 33—60.
4. Турянська М. Бойківські звичаї з Різдвяних Свят, Нового Року й Йордану. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1934. Р. IV. Ч. 3. С. 23—27.
5. Галайчук В. Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 2010. Т. CCLIX. С. 138—178.
6. Зборовський П. Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині. *Народознавчі зошити*. 2008. № 1—2. С. 49—53.
7. Конопка В. Хліборобські мотиви в Різдвяно-водоохрещенському циклі свят на Бойківщині. *Фортеця: Збірник заповідника «Тустань»*. Львів, 2012. Кн. 2. С. 594—610.
8. Бѣньковскій И. Повѣря, обычаи, обряды, суевѣрія и примѣти, приуроченные къ Риздвянымъ Святамъ». *Кіевская старина. Ежемѣсячный историческій журналъ*. Киев, 1896. Т. LII. Кн. 1. Отд. II. С. 1—9.
9. Бѣньковскій И. Рождественскія святки на Волини. *Кіевская старина. Ежемѣсячный историческій журналъ*. Киев, 1889. Т. XXIV. Кн. 1. С. 236—242.
10. Кондратович О.П. *Народний календар Волинського Полісся від свята до свята*. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 200 с.
11. Савка М. Сільськогосподарські мотиви в зимовій обрядовості українців Волині (за матеріалами Горохівського району Волинської області). *Народознавчі зошити*. 2012. № 5. С. 839—844.
12. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до неодиноких днів у році, записав у 1907—10 р. в Зелениці, Надвірнянського пов. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1912. Т. XV. С. 1—61.
13. Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів*. Вибрані твори. Верховина, 2009. 352 с.

14. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1904. Т. VII. С. 1—272.
15. Кутельмах К.М. Календарна обрядовість. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ, 1987. С. 286—302.
16. Горбаль М. «Дідух» («дід»), кутя в різдвяній обрядовості Лемківщини. Типологія та семантика. *Народознавчі зошити*. 2012. № 2. С. 218—226.
17. Горбаль М. Різдвяні вогні в обрядовості лемків. *Народознавчі зошити*. 2008. № 1—2. С. 40—48.
18. Горбаль М. Хліб у різдвяній обрядовості лемків. *Народознавчі зошити*. 2006. № 1—2. С. 126—131.
19. Красовський І., Вархол Й. Календарна обрядовість. *Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження*. Львів, 2002. Т. 2. С. 113—123.
20. Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках Жовківського повіту. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1929. Т. XXI—XXII. Ч. 1. С. 321—352.
21. Роман С. Святвечірня обрядовість українців Жидачівщини (за матеріалами етнографічних експедицій). *Народознавчі зошити*. 2012. № 1. С. 143—149.
22. Kolberg O. *Dzieła wszystkie*. Wrocław; Poznań, 1962. Т. 29: Pokucie: Obraz etnograficzny. Cz. I. 358 s.
23. Kolberg O. *Dzieła wszystkie*. Wrocław; Poznań, 1963. Т. 31: Pokucie: Obraz etnograficzny. Cz. III. 241 s.
24. Курочкін О.В. Обрядовість (Календарні свята і обряди). *Поділля: Історико-етнографічне дослідження*. Київ, 1994. С. 358—385.
25. Творун С.О. *Українські обрядові хліби: на матеріалах Поділля*. Вінниця, 2006. 96 с.
26. Творун С.О. *Практична етнологія для ділових людей: навч. посібн.* Вінниця, 2009. 288 с.
27. Кайндль Р.Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*. Чернівці, 2000. 208 с.
28. Купчанко Г. *Некоторые историко-географические сведения о Буковине*. Киев, 1875. 83 с.
29. Мойсей А.А. *Магія і мантіка у народному календарі східнороманського населення Буковини*. Чернівці, 2008. 320 с.
30. Мойсей А.А. *Аграрні звичаї та обряди у народному календарі східнороманського населення Буковини*. Чернівці, 2010. 320 с.
31. Грушевський М.С. *Історія української літератури*. Київ, 1993. Т. I. 391 с.
32. Петрушевич А.С. *Общерусский дневникъ церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятий, примѣтъ и гаданій*. Львовъ, 1863. 104 с.
33. Чеховський І.Г. *Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону*. Чернівці, 2001. 303 с.
34. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології. Записав у Зелениці Надвірнянського повіта 1907—1908. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1909. Т. XI. С. 1—139.
35. Schnaider J. *Lud peczeniżyński: Szkic etnograficzny. Lud: Kwartalnik etnograficzny*. Lwów, 1907. Т. XIII. Z. 1. S. 21—33.
36. *Культура і побут населення України*. Київ, 1993. 285 с.
37. *Архів Львівського національного університету імені Івана Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Спр. 250-Е. Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою В.М. у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. 11—22.07.2008. 110 арк.
38. Blin-Olbert D. *Rok obrzędowy u łemków. Lemkowie w historii i kulturze Karpat*. Sanok, 1994. Cz. II. S. 313—349.
39. Богатырев П.Г. «Полазник» у южних славян, мадяров, словаков, поляков и украинцев. *Народная культура славян*. Москва, 2007. 368 с.
40. Копержинський К. Календар народної обрядовості новорічного циклу. *Первісне громадянство та його пережитки на Україні*. Київ, 1930. Вип. 3. С. 14—98.
41. Курочкін О.В. *Новорічні свята українців: Традиції і сучасність*. Київ, 1978. 191 с.
42. Пропп В.Я. *Русские аграрные праздники*. Санкт-Петербург, 1995. 176 с.
43. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 624: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою В.М. у Воловецькому р-ні Закарпатської обл. 22—23.06.2011. 49 арк.
44. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 674: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою В.М. у Кам'янка-Бузькому та Буському р-нах Львівської обл. 6—8.07.2012. 40 арк.
45. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 697: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліборобські мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою В.М. у Путивльському р-ні Чернівецької обл. 25—27.05.2013. 51 арк.
46. *Архів Львівського національного університету імені Івана Франка*. Ф. 119. Оп. 17. Спр. 305-Е. Польові етнографічні матеріали до теми «Аграрні мотиви в календарній обрядовості українців», зафіксовані Конопкою В.М. у Тербовлянському, Підволочиському та Тернопільському р-нах Тернопільської обл. 18—20.08.2009. 64 арк.
47. [Огієнко І.] *Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія*. Київ, 1992. 424 с.
48. Громова Н. Святий вечір в сучасному бойківському селі. *Етнічна історія народів Європи*. Київ, 2006. Вип. 21. С. 89—96.
49. Курочкін О. Свята й обряди календарного циклу. *Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник*. Київ, 1993. С. 182—200.

50. Кухаронок Т. Традиційні народні календар українця у Беларусі: Па матэрыялах сучасных папярэжых даследаванняў. *Етнічна історія народів Європы*. Київ, 2008. Вип. 26. С. 54—60.
51. Кутельмах К. Календарна абрядовість як етногенетичне джерело. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів, 2006. Т. 2. С. 473—557.
52. Курочкін О. Українські новорічні обряди «Коза» і «Маланка». Опішне, 1995. 392 с.
53. Думнучч Н. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia (Wieś Borszezówka, gm. Borsuki, powiat Krzemieniecki na Wołyniu). *Rocznik Wołyński*. Równe, 1930. Т. 1. S. 94—106.
54. Галайчук В. Різдвяно-Водохрещенські свята в околицях Кременця. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2009. Вип. 44. С. 215—240.
55. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. Ф. 119. Оп. 17. Спр. 133-Е. Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова календарна обрядовість», зібрані Ярошем Т.М. у Старосамбірському р-ні Львівської обл. 8—19.07.2005. 37 арк.
56. Лозинська І. Зерно в зимовій обрядовості Українців. *Етнічна історія народів Європы*. Київ, 2001. Вип. 10. С. 70—75.
57. Здоровега Н.І. Народні звичаї та обряди. *Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження*. Київ, 1983. С. 232—238.
58. Скуратівський В.Т. *Український народний календар*. Київ, 2005. 384 с.
59. Кміт Ю. Це про Волосатий. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1935. Р. V. Ч. 6. С. 1—9.
60. Falkowski J. *Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadwórniańskiej, Bystrycy Solotwińskiej Łomnicy*. Lwów, 1937. 170 s.
61. Воропай О. *Звичаї нашого народу*. Етнографічний нарис. Київ, 1991. Т. 1. 455 с.
62. Кутельмах К. Полісько-карпатські паралелі в загальноукраїнській календарно-обрядовій сфері. *Народознавчі зошити*. 2006. № 3—4. С. 328—337.
63. Біляковський П. Різдвяно-стрітенський цикл погодних передбачень в народному календарі українців Карпат. *Народознавчі зошити*. 2012. № 4. С. 634—642.
64. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Krakow, 1964. Т. 35: Przemyskie. 243 s.
65. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Wrocław; Poznań, 1976. Т. 56: Rus Czerwona: Obraz etnograficzny. Cz. I. 436 s.
66. Виноградова Л.Н. *Зимняя календарная поэзия западных и восточных славян. Генезис и типология колядования*. Москва, 1982. 256 с.
67. Глушко М. «Дитячі» колядки і щедрівки Середнього Полісся (із постчорнобильських записів). *Міфологія і фольклор*. 2011. № 1. С. 51—63.
68. Круть Ю.З. *Хліборобська обрядова поезія слов'ян*. Київ, 1973. 211 с.
69. Мотреску О. Обряди з плугом у новорічній обрядовості молдаван та румун Буковини. *Етнічна історія народів Європы*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 49—51.

REFERENCES

- Duchiminska, O. (1937). Christmas customs in the village of Tyarphi. *Women's fate*, 1—2, 3—4. Kolomiya [in Ukrainian].
- Duchiminska, O. (1939). Christmas customs in the village of Vovchim, Tuchan district. *Women's fate*, 1—2, 11—12. Kolomiya [in Ukrainian].
- Zubrytsky, M. (1900). Folk calendar, folk customs and verifications tied to days in the weeks and festive holidays (Recorded in Mshantsy, Staromisky district and in neighboring villages). In *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. III, pp. 33—60). Lviv [in Ukrainian].
- Turyanska, M. (1934). Boyk's customs of the Christmas holidays, New Year and Jordan. In *Chronicle of Boykivshchyna* (Vol. IV, ch. 3, pp. 23—27). Sambir [in Ukrainian].
- Halaychuk, V. (2010). Traditional calendar customs and rites of Starosambirshchyna. In *The Notes of the NTSh* (Vol. CCLIX, pp. 138—178). Lviv [in Ukrainian].
- Zborovsky, P. (2008). The Christmas cycle of holidays according to the tradition of the village Verkhne Vysotskoe on the Turkvivshchyna. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 49—53 [in Ukrainian].
- Konopka, V. (2012). Agricultural motives Christmas-Epiphanie cycle celebrations in Boikivshchyna. In *Fortress: scientific collection of the «Tustan» Reserve* (Vol. 2, pp. 594—610). Lviv [in Ukrainian].
- Benkovsky, I. (1896). Beliefs, customs, rituals, superstitions and signs, marked by the «Christmas». *Kievskaya starina* (Vol. LII, book 1, div. II, pp. 1—9). Kiev [in Russian].
- Benkovsky, I. (1889). Christmas holidays in Volyn. *Kievskaya starina* (Vol. XXIV, book 1, pp. 236—242). Kiev [in Russian].
- Kondratovych, O.P. (2009). *The folk calendar of Volyn Polissya from the holiday to the holiday*. Lutsk: OJSC Volyn Regional Printing House [in Ukrainian].
- Savka, M. (2012). Agricultural motifs in the winter ritual of Ukrainians in Volhynia (based on the materials of the Gorokhov district of the Volyn region). *The Ethnology Notebooks*, 5, 839—844 [in Ukrainian].
- Onishchuk, A. (1912). Folk calendar. Customs and beliefs are tied to the unparalleled days of the year, recorded in 1907—10 in Zelenitsy, Nadvirnyansky district. In *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. XV, pp. 1—61). Lviv [in Ukrainian].
- Shekeryk-Donykiv, P. (2009). *Year in the beliefs of Hutsuls*. Selected works. Verkhovyna [in Ukrainian].
- Shukhevych, V. (1904). Huzulshchyna. Part 4. *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. VII, pp. 1—272). Lviv [in Ukrainian].
- Kutelmah, K. (1987). Calendar rites. In *Huzulshchyna: historical and ethnographic research* (pp. 286—302). Kiev [in Ukrainian].

- Horbal, M. (2012). «Didukh» («did»), kutya in the Christmas ritual of Lemkivshchyna. Typology and semantics. *The Ethnology Notebooks*, 2, 218—226 [in Ukrainian].
- Horbal, M. (2008). Christmas lights in rituals of Lemkos. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 40—48 [in Ukrainian].
- Horbal, M. (2006). Bread in Christmas rite of Lemkos. *The Ethnology Notebooks*, 1—2, 126—131 [in Ukrainian].
- Krasovskyy, I., & Varkhol, Y. (2002). Calendar rites. In *Lemkivshchyna: Historical and ethnographic research* (Vol. 2, pp. 113—123). Lviv [in Ukrainian].
- Pasternak, Y. (1929). Customs and beliefs in Zibolky Zhovkva district. *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. XXI—XXII, part 1, pp. 321—352). Lviv [in Ukrainian].
- Roman, S. (2012). Christmas ceremony of Ukrainians of Zhydachivshchyna (based on materials of ethnographic expeditions). *The Ethnology Notebooks*, 1, 143—149 [in Ukrainian].
- Kolberg, O. (1962). Pokuttia: An ethnographic picture. In *Works* (Vol. 29). Wrocław; Poznań [in Polish].
- Kolberg, O. (1963). Pokuttia: ethnographic image. In *Works* (Vol. 31). Wrocław; Poznań [in Polish].
- Kurochkin, O.V. (1994). Rites (calendar holidays and ceremonies). In *Podillya: Historical and ethnographic research* (pp. 358—385). Kyiv [in Ukrainian].
- Tvorun, S.O. (2006). *Ukrainian ritual breads: on materials of Podillya*. Vinnytsya [in Ukrainian].
- Tvorun, S.O. (2009). *Practical Ethnology for Business People: Teach. Manuals*. Vinnitsa [in Ukrainian].
- Kayndl, R.F. (2000). *Gutsuli: their life, traditions and people's remittances*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Kupchanko, G. (1875). *Some historical and geographical information about Bukovina*. Kiev [in Russian].
- Moysey, A.A. (2008). *Magic and mantis in the folk calendar of the East-Romanian population of Bukovina*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Moysey, A.A. (2010). *Agrarian customs and ordinances in the folk calendar of the East-Romanian population of Bukovina*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Hrushevsky, M.C. (1993). *History of Ukrainian literature* (Vol. 1). Kiev [in Ukrainian].
- Petrushevych, A.S. (1863). *Public journal of church, folk, family and governmental activities, superstitions and divinations*. Lvov [in Russian].
- Chekhovsky, I.G. (2001). *Demonological beliefs and folk calendar of Ukrainians in the Carpathian region*. Chernivtsi [in Ukrainian].
- Onishchuk, A. (1909). Materials to Hutsul demonology. Recorded in Zelenitsy Nadvirna district in 1907—1908. In *Materials for the Ukrainian-Ruthenian ethnology* (Vol. XI, pp. 1—139). Lviv [in Ukrainian].
- Schnaider, J. (1907). Peczenizyński people: ethnographic sketch. *People: Ethnographic Quarterly* (Vol. XIII, part 1, pp. 21—33). Lwów
- Naulko, V.I. (Ed.). (1993). *Culture and Life of the Population of Ukraine*. Kiev [in Ukrainian].
- Konopka, V. Field ethnographic materials to the theme «Agricultural motives in Ukrainian ritual calendar», recorded in Bohorodchany district of Ivano-Frankivsk region. 11—22.07.2008. In *Archive of Lviv National Ivan Franko University*. F. 119. Op. 17. Sp. 250-E. 110 arcs [in Ukrainian].
- Blin-Olbort, D. (1994). Rokobrzędowy u łemków (polish). In *Lemks in the history and culture of the Carpathians* (Vol. II, pp. 313—349). Sanok [in Polish].
- Bogatyrev, P.G. (2007). «Polaznik» among the southern Slavs, Magyars, Slovaks, Poles and Ukrainians. In *Folk culture of the Slavs*. Moscow [in Russian].
- Koperzhynsky, K. (1930). Calendar of folk ceremonies of the New Year cycle. In *Primary citizenship and its remnants in Ukraine* (Vol. 3, pp. 14—98). Kyiv [in Ukrainian].
- Kurochkin, O.V. (1978). *New Year holidays of Ukrainians: Traditions and the present*. Kiev [in Ukrainian].
- Propp, V.Ya. (1995). *Russian agrarian holidays*. St. Petersburg [in Russian].
- Konopka, V. Field ethnographic materials to the theme «Agricultural motives in Ukrainian ritual calendar», recorded in Volovets district of the Transcarpathian region. 22—23.06.2011. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 624. 49 arcs [in Ukrainian].
- Konopka, V. Field ethnographic materials to the theme «Agricultural motives in Ukrainian ritual calendar», recorded in Kamianka-Buzka and Busk district of Lviv region. 6—8.07.2012. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 674. 40 arcs [in Ukrainian].
- Konopka, V. Field ethnographic materials to the theme «Agricultural motives in Ukrainian ritual calendar», recorded in the Putyla district of Chernivtsi region. 25—27.05.2013. In *Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine*. F. 1. Op. 2. Od. save 697. 51 arcs [in Ukrainian].
- Konopka, V. Field ethnographic materials to the theme «Agricultural motives in Ukrainian ritual calendar», recorded in Terebovlya, Pidvolochysk and Ternopil district of the Ternopil region. 18—20.08.2009. In *Archive of Lviv National Ivan Franko University*. F. 119. Op. 17. Sp. 305. 64 arcs [in Ukrainian].
- Ogienko, I. (1992). *The pre-Christian beliefs of the Ukrainian people: historical and religious monograph*. Kiev [in Ukrainian].
- Gromova, N. (2006). Holy evening in modern Boyko village. In *Ethnic history of the peoples of Europe* (Vol. 21, pp. 89—96). Kyiv [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (1993). Holidays and rituals of the calendar cycle. In *Ukrainian past: an illustrated ethnographic guide* (pp. 182—200). Kyiv [in Ukrainian].
- Kuharonok, T. (2008). Traditional folk calendar of Ukrainians in Belarus: According to the materials of modern field research. *Ethnic history of the peoples of Europe* (Vol. 26, pp. 54—60). Kyiv [in Ukrainian].

- Kutelmakh, K. (2006). Calendar ritual as an ethnogenetic source. In *Ethnogenesis and ethnic history of the Ukrainian Carpathians* (Vol. 2, pp. 473—557). Lviv [in Ukrainian].
- Kurochkin, O. (1995). *Ukrainian Christmas ceremonies «goat» and «Malanka»*. Opishne [in Ukrainian].
- Dymnych, N. (1930). Rites and folk beliefs during Christmas (Village Borszezówka, commune Borsuki, district Krzemieniecki on Wolyn). *Volhyn Yearbook*, 1, 94—106. Rowne [in Polish].
- Halaychuk, V. (2009). Christmas-Epiphanie holidays around Kremenets. *Visnyk of Lviv University. Series history*, 44, 215—240 [in Ukrainian].
- Yarosh, T.M. Field ethnographic materials for the theme «Winter calendar ritual», collected in the Starosambir district of the Lviv region. 8—19.07.2005. In *Archive of Lviv National Ivan Franko University*. F. 119. Op. 17. Sp. 133. 37 arcs [in Ukrainian].
- Lozynska, I. (2001). Grain in winter rituals of Ukrainians. In *Ethnic history of the peoples of Europe* (Vol. 10, pp. 70—75). Kyiv [in Ukrainian].
- Zdoroveha, N.I. (1983). Folk customs and rituals. In *Boykivshchyna: Historical and ethnographic research* (pp. 232—238). Kiev [in Ukrainian].
- Skurativsky, V.T. (2005). *Ukrainian folk calendar*. Kyiv [in Ukrainian].
- Kmit, Y. (1935). Still about Volosatyy. In *Litopys of Boykivshchyna* (Vol. V, ch. 6, pp. 1—9). Sambir [in Ukrainian].
- Falkowski, J. (1937). *Western border of the Hutsul region: Prut valleys, Bystrzyca Nadwórniańska, Bystrzyca Solotvanskja Lomnica*. Lviv [in Polish].
- Voropay, O. (1991). *Customs of our people. Ethnographic essay* (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Kutelmakh, K. (2006). Polisko-Carpathian parallels in the all-Ukrainian calendar-ritual sphere. *The Ethnology Notebooks*, 3—4, 328—337 [in Ukrainian].
- Bilyakovskyy, P. (2012). Christmas-cycle Sretensky weather predictions in the national calendar of Ukrainian Carpathians. *The Ethnology Notebooks*, 4, 634—642 [in Ukrainian].
- Kolberg, O. (1964). Przemyskie. In *Works* (Vol. 35). Krakow [in Polish].
- Kolberg, O. (1976). Red Rus: Ethnographic picture. In *Works* (Vol. 56). Wrocław; Poznań [in Polish].
- Vinogradova, L.N. (1982). *Winter calendar poetry of the Western and Eastern Slavs. Genesis and typology of caroling*. Moscow [in Russian].
- Glushko, M. (2011). «Children's» carols and generations of Middle Polissya (from posts chornobyl recordings). *Mythology and folklore*, 1, 51—63 [in Ukrainian].
- Krut, Yu.Z. (1973). *Farming ceremonial poetry of the Slavs*. Kyiv [in Ukrainian].
- Motrescu, O. (1999). Rituals with a plow in the New Year's ritual of Moldovan and Romanian Bukovina. In *Ethnic history of the peoples of Europe* (Vol. 2, pp. 49—51). Kyiv [in Ukrainian].